

УДК: 376-056.34-053.4:[159.98:7](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-743-750](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-743-750)

Черніченко Людмила Анатоліївна доктор філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, тел.: (097) 765-00-68, <https://orcid.org/0000-0001-8455-8869>

ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розкриваються особливості використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми дошкільного віку як умова ефективного психолого-педагогічного супроводу вихованців із затримкою психічного розвитку. Основний акцент зроблений на особливостях поєднання різних видів арт-терапії у процесі роботи з даною категорією дітей. Встановлено, що на сучасному етапі становлення України як демократичної держави формується нове ставлення суспільства до дітей з різноманітними порушеннями психофізичного розвитку, нове бачення умов і шляхів їх соціалізації та інтеграції в соціум. У цьому контексті особливого значення набуває відповідне удосконалення змісту спеціальної освіти та методик навчання таких дітей, в тому числі із затримкою психічного розвитку.

Визначено, що арт-терапія в закладах освіти – це метод корекції розвитку дітей у вигляді художньої творчості. Її привабливість для педагогів можна пояснити тим, що, на відміну від основних напрямів корекційно-розвивальної роботи, в яких використовуються в основному вербальні канали комунікації, арт-терапія використовує «мову» візуальної та пластичної експресії. Це особливо актуально під час корекційно-розвиткової роботи з дітьми з затримкою психічного розвитку і робить її незамінним інструментом для дослідження та гармонізації розвитку в тих випадках, коли дитина не може висловити словами свій емоційний стан.

Охарактеризовано функції арт-терапії (катарсична – що звільняє від негативних станів, регулятивна – зняття нервово-психічного напруження, регуляція психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану, комунікативно-рефлексивна – забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки та самооцінки), основні напрямки та структуру арт-терапевтичного заняття.

Ключові слова: арт-терапія, методи арт-терапії, затримка психічного розвитку, арт-терапевтичні технології, освітній процес.

Chernichenko Liudmyla Anatolyivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, 20308, tel.: (097) 765-00-68, <https://orcid.org/0000-0001-8455-8869>

APPLICATION OF ART THERAPEUTIC METHODS IN WORKING WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE WITH DELAYED MENTAL DEVELOPMENT

Abstract. The article reveals the features of using art therapy methods in working with preschool children as a condition for effective psychological and pedagogical support of children with mental retardation. The main emphasis is placed on the features of the combination of different types of art therapy in the process of working with this category of children. It was established that at the current stage of the formation of Ukraine as a democratic state, a new attitude of society towards children with various disorders of psychophysical development, a new vision of the conditions and ways of their socialization and integration into society is being formed. In this context, appropriate improvement of the content of special education and teaching methods for such children, including those with mental retardation, is of particular importance.

It was determined that art therapy in educational institutions is a method of correcting children's development in the form of artistic creativity. Its attractiveness for teachers can be explained by the fact that, unlike the main areas of corrective and developmental work, which mainly use verbal channels of communication, art therapy uses the "language" of visual and plastic expression. This is especially relevant during corrective and developmental work with children with mental retardation and makes it an indispensable tool for research and harmonization of development in those cases when the child cannot express his emotional state in words.

The functions of art therapy are characterized (cathartic – relieving from negative states, regulatory – relieving nervous and mental tension, regulating psychosomatic processes, modeling a positive psycho-emotional state, communicative and reflexive – ensuring the correction of communication disorders, the formation of adequate interpersonal behavior and self-esteem), the main directions and the structure of the art therapy class.

Key words: art therapy, art therapy methods, mental retardation, art therapy technologies, educational process.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення України як демократичної держави формується нове ставлення суспільства до дітей з різноманітними порушеннями психофізичного розвитку, нове бачення умов і шляхів їх соціалізації та інтеграції в соціум. У цьому контексті особливого

значення набуває відповідне удосконалення змісту спеціальної освіти та методик навчання таких дітей, в тому числі із затримкою психічного розвитку.

Мовлення відіграє значну роль в інтелектуальному розвитку дитини. Поступове оволодіння мовленням перебудовує психіку дитини, дозволяє сприймати явища більш усвідомлено та довільно. Своєчасно сформована мовленнєва компетентність у дошкільному віці – складова цілісної особистості дитини, головна умова майбутнього життєвого успіху, психологічного комфорту. Дитина оволодіває словом передусім для спілкування з людьми, що її оточують. Не буде перебільшенням сказати, що несвоєчасно чи неправильно сформоване мовлення позначається на становленні особистості дитини, негативно впливає на її емоційний стан: викликає відчуття неповноцінності, сором'язливості, втрати інтересу до навчання, а також зниження мовленнєвої активності дитини, гальмує її розвиток.

Арт-терапевтична діяльність дітей здавна привертала увагу дослідників, науковців різних сфер – педагогіки, психології – як можливий метод вивчення внутрішнього стану дитини, її здатність відбивати загальну картину світу, світ власних переживань та здійснювати з боку педагогів ефективну соціально-педагогічну підтримку дітей із затримкою психічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та практичні аспекти використання арт-терапевтичних технологій як компонента навчальної діяльності представлені у дослідженнях українських науковців А. Колупаєвої, В. Кондратенко, В. Синьова. Але на сьогоднішній час відсутність наукових досліджень та навчально-методичного забезпечення щодо використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку із затримкою психічного розвитку, необхідність впровадження арт-терапевтичних технологій в навчально-виховний процес та некомпетентність педагогів щодо методів використання арт-терапії визначають актуальність та нагальну необхідність вирішення цих питань.

Мета статті полягає у висвітленні змісту й особливостей використання технологій арт-терапії у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія в закладах освіти - це метод корекції розвитку дітей у вигляді художньої творчості. Її привабливість для педагогів можна пояснити тим, що, на відміну від основних напрямів корекційно-розвивальної роботи, в яких використовуються в основному вербальні канали комунікації, арт-терапія використовує «мову» візуальної та пластичної експресії. Це особливо актуально під час корекційно-розвиткової роботи з дітьми з затримкою психічного розвитку (ЗПР) і робить її незамінним інструментом для дослідження та гармонізації розвитку в тих випадках, коли дитина не може висловити словами свій емоційний стан [5].

Діти з ЗПР у більшості випадків не можуть пояснити свої проблеми та переживання, тому для них більш природньою є невербальна експресія.

Багато арт-терапевтичних технологій вже давно використовують при роботі з дітьми із ЗПР. У таких дітей спостерігають труднощі в розумінні завдань, виникає тривога при спробах роботи з новими матеріалами, з'являються реакції протесту. Як правило, у таких дітей слабо розвинене рефлексивне Я, у зв'язку з чим їм дуже складно вербалізувати те, що відбувається з ними. Для більшості з них характерна наявність негативної Я-концепції, яку можна коригувати використовуючи численні ресурси арт-технологій.

Засоби мистецтва відіграють провідну роль у забезпеченні соціально-педагогічної роботи, бо це є унікальним джерелом соціалізації дитини із ЗПР, збагачують внутрішній світ дитини безпосередністю та наочністю. Це позитивно впливає на емоційну сферу, регулюючи негативні емоційні прояви в сім'ї та дитячому колективі.

На думку І. Лисенкова, процес художнього самовираження безпосередньо пов'язаний зі зміцненням психічного здоров'я дитини і може розглядатися як профілактичний фактор. Використання арт-терапевтичних технологій дозволяє педагогу допомогти дитині впоратися зі своїми проблемами, відновити її емоційний баланс [7].

Поняття «Арт-терапії» з'явилося у контексті ідей З. Фрейда та К. Юнга і розглядалося в терапевтичній практиці як один із методів терапевтичного впливу, який за допомогою зображувальної діяльності допомагав психічно хворим людям в картинах виразити свої скриті переживання і тим самим позбутися їх.

Науковиця Н. Кравченко зазначає, що в даний час поняття «арт-терапія» має кілька значень: сукупність видів мистецтва, що використовуються в лікуванні та корекції; комплекс арт-терапевтичних методик; напрямок психотерапевтичної та психокорекційної практики.

У корекційній практиці арт-терапія педагогами розглядається як сукупність методик, побудованих на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній символічній формі, які дозволяють за допомогою стимулювання креативних проявів дітей з ЗПР здійснити корекцію психоемоційних, поведінкових та інших порушень особистісного розвитку.

Дослідники виділяють такі функції арт-терапії:

1. Катарсична – що звільняє від негативних станів;
2. Регулятивна – зняття нервово-психічного напруження, регуляція психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану;
3. Комунікативно-рефлексивна – забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки та самооцінки [3].

Тривалий час арт-терапія застосовувалася виключно у психотерапевтичній практиці. Останнім часом значно зростає інтерес до механізмів та умов впливу різних видів мистецтва на дитину із затримкою психічного розвитку в освітньому процесі. Вона використовується у центрах реабілітації, спеціаль-

них закладах освіти, оскільки, незважаючи на тісний зв'язок із лікувальною практикою, має переважно психопрофілактичну, розвивальну та соціалізуючу спрямованість [1].

В арт-терапії не робиться акцент на ціле направлене навчання та оволодіння навичками і вміннями різноманітної художньої діяльності. Ґрунтуючись на гуманістичному підході, арт-терапія має єдину мету – гармонійний розвиток дитини з особливими освітніми потребами, розширення можливостей її соціальної адаптації за допомогою мистецтва [2].

У дошкільному віці в дітей із ЗПР відбувається бурхливий розвиток всіх пізнавальних процесів. Дитина набуває чуттєвого досвіду, розвивається її відчуття та сприйняття. За допомогою малювання, конструювання, ліплення, аплікації, дитина виробляє продукт, відображаючи в ньому свої враження та життєвий досвід.

Як зазначає Л. Бондар особливе значення арт-технологій у розвитку дітей дошкільного віку із ЗПР полягає в тому, що вони дозволяють прямо ставити перед дітьми творче завдання придумати, написати, зробити щось самостійно. При виконанні творчих завдань у дитини виникає необхідність самостійно комбінувати свої враження, створювати нові твори, знаходити варіативні рішення при виконанні старих завдань, широко використовувати свій минулий досвід [3].

Арт-терапія, забезпечуючи динамічну і гармонійну взаємодію між дитиною, продуктом її творчості та дорослим (психологом, педагогом, вихователем), не лише здійснює терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний стан дитини, а й реалізує основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, соціалізуючу тощо. Тому деякі науковці виокремлюють новий напрямок арт-терапії – арт-педагогіку як інноваційну здоров'язбережувальну технологію особистісно орієнтованого навчання та виховання.

Для ефективного розвитку вищих психічних процесів дуже важливий розвиток сенсорно-перцептивної сфери та моторики. Для вирішення цього завдання підходять такі технології, як ліплення з глини, малювання «Чарівними фарбами»; ігри з пальчиковими ляльками, виготовлення ляльок; складання мозаїки та аплікації.

Корекційно-розвиткову роботу за допомогою арт-терапії фахівці радять починати вже з трирічного віку. Практика сучасної арт-терапії реалізується в 2 формах: індивідуальній і груповій.

З метою організації арт-терапевтичного простору рекомендується створення двох робочих зон. У першій зоні, як зазначає Л. Коробко, мають міститися особисті робочі місця дітей для індивідуальної творчості, а у другій – слід залишити простір, у якому можна було б легко пересуватися, рухатися чи навіть танцювати [4].

Арт-терапевтичні заняття містять дві складові частини. Перша – невербальна, творча, неструктурована, у якій основним видом діяльності є сам

процес творчості. Друга частина – вербальна інтерпретація створених зображень, асоціацій, емоцій і почуттів, що виникали в процесі роботи.

Арт-терапія у корекційно-розвитковому процесу містить такі напрями: образотворча діяльність, спрямована на корекцію мотиваційної сфери, передбачає психологічний супровід сюжетів, створених дитиною;

– створення колажів із малюнків, фотографій, символів, природних матеріалів навчає дитину «спілкуватися» з навколишнім середовищем;

– пальчиковий театр і нетрадиційні форми роботи з папером мають на меті психокорекцію моторної, когнітивної, мотиваційної сфери дитини;

– робота з тістом (тістопластика) передбачає корекцію рухових, пізнавальних і творчих можливостей дитини;

– малювання на тканині губкою, пальцями та долонями підвищує потребу в активності та реалізації моторних та емоційних можливостей;

– сенсорна інтеграція та психокорекція передбачає знайомство з формою, розміром, площиною та частинами предметів, сприяє психокорекції пізнавальних процесів, мотивації, підвищенню соціальної адаптації дитини;

– створення вистав за допомогою ляльок спрямоване на формування емоційної сфери дитини, розвиток пам'яті, мислення, уваги й уяви [5].

Всі напрями арт-терапії можна умовно поділити на 3 групи: пасивні (рецептивні), активні та інтегровані. Пасивні передбачають залучення дитини до арт-терапевтичних проявів, активні – спонукають до безпосередньої діяльності дитини; інтегровані – це симбіоз різних арт-терапевтичних впливів.

Варто зауважити, що метою заняття є досягнення певного терапевтичного ефекту, то педагогам варто відмовитися від багатьох традиційних прийомів роботи: недопустимі команди, накази, вимоги та примуси; дитина сама може вибирати для себе ті види та зміст роботи, зображувальні матеріали та власний темп, які їй підходять.

Зазвичай, будь-які заняття психотерапевтичного характеру проводяться педагогом у різновіковій групі дітей до 15 осіб, проте з метою більш глибокого вивчення внутрішнього світу своїх вихованців і формування злагодженого дитячого колективу педагог може проводити їх з усією групою.

Науковці та практики рекомендують таку структуру корекційно-розвиткового арт-терапевтичного заняття:

1. Організаційний момент: початок роботи;

2. Мета: організація колективної творчості;

3. Завдання: набуття нового досвіду, застосування психотерапевтичних технік, освоєння різних матеріалів, спрямованих на розробку будь-якої теми, надання можливості використання різноманітного образотворчого матеріалу, костюма, музичних інструментів та ін.

4. Обговорення роботи: усвідомлення виконаної роботи (виставка робіт, обмін актуалізованих почуттів, обговорення в парах, обмін почуттями, придумування історій, віршів тощо).

5. Завершення: закріплення нового досвіду (колективні вправи, які дозволяють закріпити нові знання, отримати можливість підвищити самооцінку та покращити емоційний стан) [6].

Результатом занять з використанням арт-терапевтичних технологій є такі показники:

- в процесі арт-терапевтичних занять у дітей змінюються динамічні характеристики Я-концепції з негативних на позитивні та підвищується самооцінка, значно зростає самоцікавість;
- формується мотивація самовиховання, саморозвитку;
- розвиваються і закріплюються навички поведінки в різних ситуаціях;
- розвивається фантазія та уява;
- відбувається емоційне усвідомлення;
- знижується напруження і закріплюються навички саморозслаблення;
- знижується рівень тривожності, агресивності та конфліктності, діти отримують нові різні моделі розрядки гніву та агресивності;
- відбувається відкриття нового потенціалу [7].

Висновки. Таким чином, арт-терапія є сучасною технологією корекційно-розвиткової роботи. Вона виходить за межі традиційного освітнього та корекційного процесу, гармонійно поєднуючи психолого-педагогічний, корекційно-розвитковий, медичний та соціальний аспекти. Арт-терапію доцільно застосовувати у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку.

Використання цього напрямку дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем, покращує соціальну адаптацію дитини.

Література:

1. Авраменко М.Л. Використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я: методичні рекомендації. К.: Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. 55 с.
2. Березка С.В. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушенням інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Т.2. С.208–213.
3. Бондар Л. М. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку. *Педагогічний пошук*. 2014. № 1. С. 54–57.
4. Грінцова О.М. Особливості використання музикотерапії в роботі з дошкільниками. *Практичний психолог: Дитячий садок*. 2015. №10. С. 25–31.
5. Дабіжа Л.П. Нетрадиційне малювання як засіб розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. *Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво»*. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2018. С. 66-70.
6. Лисенкова І.П. Використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми передшкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Наука і освіта. – Психологія і педагогіка*. 2013. № 3/СХІІІ, травень. С. 95-97.
7. Лисенкова І.П. Психологія емоційної сфери дітей із затримкою психічного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. № 6. С. 196-201.

References:

1. Avramanka M.L. (2008). Vykorystannya metodiv art-terapiyi v reabilitatsiyi lyudey z problemamy psykhichnoho zdorovya: metodychni rekomendatsiyi [The using of methods of the art therapy in rehabilitation of people with mental health problems: methodical recommendations]. K.: Ukrainian Center of the Professional Rehabilitation of the disabled, p. 55 [in Ukrainian].
2. Berezka S.V., (2018). Osoblyvosti zastosuvannya art-terapiyi v roboti z doshkilnykamy z porushennyam intelektu [Features of application of the art therapy in work with preschoolers with violation of intelligence]. *Scientific Bulletin of the Kherson State University*, T.2, p. 208-213 [in Ukrainian].
3. Vlasyuk M., (2005). Art-terapiya: ztsilennya mystetstvom [Art Therapy: Healing by Art]. *Psykhologh*. 39, p. 9- 23 [in Ukrainian].
4. Grinova O.M., (2015). Osoblyvosti vykorystannya muzykoterapiyi v roboti z doshkilnykamy [Features of using music therapy in work with preschoolers]. *Praktychnyi psykholoh: Dytiachyi sadok*. 10, p. 25-31 [in Ukrainian].
5. Dabizha L.P. (2018). Netradytsiine maliuвання yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnostei ditei doshkilnoho viku. [Non-traditional drawing as a means of developing creative abilities of preschool children]. *Naukovi zapysky: Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv i studentiv fakultetu doshkilnoi, pochatkovoї osvity ta mystetstv. Seriia «Mystetstvo»*. Vinnytsia : TOV «Firma «Planer», 2018. S. 66-70 [in Ukrainian].
6. Lysenkova I.P. (2013). Vykorystannya art-terapevtychnykh metodyk u roboti z ditmy peredshkilnoho viku iz zatrymkoiu psykhichnoho rozvytku. [The use of art therapy methods in working with preschool children with mental retardation]. *Nauka i osvita. – Psykholohiia i pedahohika*. № 3/SKhIII, traven. S. 95-97 [in Ukrainian].
7. Lysenkova I.P. (2017). Psykholohiia emotsiinoї sfery ditei iz zatrymkoiu psykhichnoho rozvytku. [Psychology of the emotional sphere of children with mental retardation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykhologhichni nauky»*. № 6. S. 196-201 [in Ukrainian].